

OSMANLI SAVAŞ EKONOMİSİ VE BİR MUHALEFET
PROGRAMI OLARAK TEMSİL-i MESLEKİ:
İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA SERMAYE-
İKTİDAR İLİŞKİLERİ ÜZERİNE NOTLAR

OTTOMAN WAR ECONOMY AND THE
REPRESENTATION OF PROFESSIONS PROGRAM:
NOTES ON THE STATE-CAPITAL RELATIONS IN THE
FINAL YEARS OF THE OTTOMAN EMPIRE

Erol ÜLKER*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve siyasi koşulları hakkındaki bu yazı, birbiriyle yakından bağlantılı iki temel meseleye odaklanmaktadır. Öncelikle İtibar-ı Milli bankasının kuruluş süreci ekseninde mali-askeri bir ilişkiler ağının 1916 yılı sonlarından itibaren Osmanlı savaş ekonomisinde hakim konuma yükselişi incelenmektedir. İkinci olarak, askeri-mali nüfuzun yükselişiyle birlikte imparatorluğun son yıllarında nasıl bir siyasal bağlamın ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Bu soru, Cihan Harbi yıllarında formüle edilen ve milli mücadele sürecinin başlıca ideolojik tartışmalarında önemli bir referans noktası haline gelen Meslekî Temsil programına atıfla ele alınmaktadır. Meslekî Temsil, ideolojik boyutları ya da fikirsal kökenlerinden ziyade, savaşın son yıllarında gelişen iktidar-muhalefet ilişkileri bağlamında incelenmektedir. Yazıda vurgulanan temel argüman, Meslekî Temsil'in mevcut güçler dengesinde muhalif bir tutumu yansıttığıdır. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Işık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, eulker3@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4074-7806>.

* Makale Geliş Tarihi: 24.12.2019
Makale Kabul Tarihi: 14.01.2020

program savaş ekonomisini kontrol eden hakim koalisyona alternatif olarak siyasal rejimin korporatist bir temelde yeniden řekillenmesini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Korporatizm, Osmanlı Savaş Ekonomisi, Meslekî Temsil Programı, İtibar-ı Milli Bankası, İttihat ve Terakki Cemiyeti.

ABSTRACT

This essay deals with the economic and political conditions of the Ottoman Empire in the First World War. It concentrates on two closely related issues. First, it examines how a financial-military network began to dominate the Ottoman war economy towards the end of 1916 by looking at the formation of the National Credit Bank. Second, it discusses the political context that emerged in the final years of the empire with the rise of military-financial hegemony. This question is addressed by reference to the Representation of Professions program, which was formulated in the Great War years and which became an important reference for the major ideological debates of the national struggle period. The Representation of Professions program is examined in the context of the power-opposition relations that developed in the last years of the war rather than its ideological aspects or intellectual origins. The main argument emphasized in this essay is that the Representation of Professions reflected an opposition attitude in the prevailing balance of power. As an alternative to the dominant coalition controlling the war economy, it proposed the transformation of the political regime based on corporatist principles.

Keywords: Corporatism, Ottoman War Economy, Representation of Professions Program, National Credit Bank, Committee of Union and Progress.

GİRİŞ

Costas Lapavitsas (2013) finansallaşma meselesini ele aldığı yakın tarihli önemli çalışmasında, finansal hegemonyanın temel olarak iki farklı dönemde ortaya çıktığını gösterir. Bunlardan ilki 1870'lerden başlayarak iki-savaş-arası

döneme kadar uzanırken ikincisi 1970'li yıllardan günümüze kadar devam eder. Lapavitsas'a göre bu iki dönemde finansal sektör egemen konumunu farklı araçlar ve stratejiler ile devam ettirmiştir. Birinci döneme damgasını vuran, finansal ve endüstriyel sermaye arasında ortaya çıkan ve büyük ölçüde bunlardan ilki, yani merkez ülkelerdeki büyük bankaların kontrol ettiği bir birleşme ve tekelleşme sürecidir. Üretim süreçlerindeki gelişmeye paralel olarak bankalar tarafından endüstriyel sermayeye sağlanan krediler bu bağımlılık ilişkisinin oluşumunda merkezi bir rol oynamıştır. İkinci dönemdeyse, çokuluslu şirketler kendi finansal araçlarını geliştirmiş ve kredi ihtiyaçlarını büyük oranda bankalardan bağımsız olarak piyasalardan karşılayabilir hale gelmiştir. Buna karşılık büyük bankalar faaliyetlerini hane bazlı bireysel harcama ve yatırımlara yönlendirmiş, bu ekseninde ortaya çıkan borçlanma ilişkileri önemli bir finansal el koyma mekanizması haline gelmiştir.

Finansallaşma sürecinin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları son yıllarda Türkiye'de sosyal bilimlerin gündeminde olan en önemli konulardan biridir.¹ Özellikle 2008 krizi sonrası hane halkı borçlanması, inşaat sektörünün dönüşümü, bu gibi dinamiklerin ortaya çıkardığı sınıfsal ve siyasal çelişkiler ve devletin reorganizasyonunu konu alan pek çok araştırma yayınlanmıştır. Ancak finansal yükselişin 1870'lerden iki-savaş-arası döneme kadar süren ilk etabı, Osmanlı-Türkiye bağlamına ilişkin olarak neredeyse tamamen gündem dışı kalmış bir konudur. Bu pek de şaşırtıcı değil çünkü on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde belirgin hale gelen finansal hegemonya büyük oranda merkez kapitalist ülkelere özgü bir eğilim olarak ele alınmaktadır. Lapavitsas'ın ortaya koyduğu analitik çerçevenin temel referanslarından biri olan Rudolph Hilferding (1981), özellikle Almanya ve Avusturya örneklerinden hareketle bu dönemde dev bankaların sanayi sermayesini nasıl kontrol altına alarak tekeller oluşturduğunu inceler. Hilferding'in finansal sermaye kavramsallaştırması sonraki yıllarda birçok Marksist teorisyen tarafından benimsenmiştir. Merkez ülkelerdeki finansal hegemonyanın uluslararası düzlemde yol açtığı ekonomik rekabet ve yeniden paylaşım mücadelesi, klasik emperyalizm teorilerinin odaklandığı en önemli meselelerden biridir (Ülman, 2015: 28-40).

Mali sermaye ve emperyalizm arasında kurulan bu doğrudan ilişki bağlamında geç Osmanlı İmparatorluğu ve iki-savaş-arası dönemde Türkiye, finansal yükselişin ilk dönemine ilişkin analiz çerçevesine ancak bir çevre ülke olarak dahil edilebilir. Emperyalizmin en belirgin özelliklerinden biri olan sermaye ihracının artışıyla ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında

---

¹ Bu geniş literatür hakkında başvurulabilecek iki önemli derleme çalışma için bkz. Bedirhanoglu vd., 2017; Yalman vd., 2019.

imparatorluğun Avrupa kapitalizmine bir çevre ekonomisi olarak eklenme süreci ivme kazanmıştır (Ülker, 2019). Bu dönemde Avrupa piyasalarından elde edilen borçların ve bunlara uygulanan faizlerin geri ödenememesi nedeniyle 1881’de Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuş, böylece Osmanlı ekonomisi önemli ölçüde Avrupalı güçlerin denetimine geçmiştir. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren artış gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımları haberleşme, ulaşım ve kentsel hizmetler altyapılarında ciddi bir dönüşüme yol açıyorsa da aynı zamanda borç/faiz geri ödemeleri ve kar payı aktarımlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan merkez kapitalist ülkelere ciddi bir sermaye transferi gerçekleşmiştir (Pamuk, 1994: 72).² Alman, Fransız ve İngiliz şirketleri arasında Osmanlı yatırım imtiyazları konusunda ortaya çıkan ekonomik rekabet aynı zamanda büyük güçler arasındaki politik ve diplomatik nüfuz mücadelesinin bir yansımasıdır. Lenin (1999: 30-31), Buharin (1929: 86) ve özellikle Rosa Luxemburg’un (2003: 419-425) emperyalizm ve sömürgeciliğe ilişkin tartışmalarında Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası düzlemde cereyan eden paylaşım mücadelesinin bir öznesi olarak değil bir yarı sömürge olarak değerlendirilmektedir.

Bu yazıda birbiriyle yakından alakalı iki temel soruya yanıt aranmaktadır. İlk olarak, mali sermayenin merkez kapitalist ülkeler dışında ne dereceye kadar ve nasıl hakimiyet kurabildiği sorusu, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarına odaklanarak ele alınmaya çalışılacak. Elbette burada, Osmanlı devletini finans kapitalin egemen olduğu emperyalist bir güç odağı olarak tanımlamak ve dönemin sömürgeci imparatorluklarıyla aynı kavramsal çerçevede değerlendirmek amaçlanmıyor. Tam tersine, Osmanlı ekonomisi imparatorluğun son döneminde başta Almanya olmak üzere merkez kapitalist ülkelere bağımlı bir ekonomidir. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu’nda Cihan Harbi yıllarına kadar yabancı sermayeden ayrılmış özerk bir banka sermayesinden, daha da önemlisi bunun nüfuzu altında gelişen bir endüstriyel sermayeden bahsetmek olası değil. Osmanlı’da banka sermayesinin yükselişi, savaş yıllarında yabancı sermayenin etki alanının dışında kalmış milli bir ekonomi oluşturma çabalarıyla paralel olarak ilerlemekteydi. Milli bir banka etrafında merkezileştirilecek sermaye ile farklı sektörlerde faaliyet gösterecek anonim şirketler kurulması da arzulanıyordu. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı gibi ordu yönetim kademesiyle işbirliği içinde ortaya konulan bu proje, mali-askeri bir ilişkiler ağının savaş ekonomisine ve buna ilişkin siyasal süreçlere hakim konuma yükselmesi anlamına gelecekti.

---

² Sermaye transferi hakkında spesifik bir tartışma için bkz. Ülker, 2015: 326-329.

İkinci olarak, askeri-mali nüfuzun yükselişiyile birlikte imparatorluğun son yıllarında nasıl bir siyasal bağlamın ortaya çıktığı tartışılacak. Bu konu, Cihan Harbi yıllarında formüle edilen ve milli mücadele sürecinin başlıca ideolojik tartışmalarında önemli bir referans noktası haline gelen Meslekî Temsil (ya da Temsil-i Meslekî) programına atıfla ele alınacak. Ancak çalışmanın merkezinde, Meslekî Temsil'in ideolojik boyutları ya da entelektüel kaynaklarından ziyade bu korporatist programın ortaya çıkışında rol oynayan ekonomik ve siyasal konjonktür bulunuyor. Söz konusu bağlam, özellikle savaşın son döneminde açığa çıkan iktidar ve muhalefet ilişkileri çerçevesinde incelenecek.

Bu yazı aşağıda ilk olarak Temsil-i Meslekî programına, bunun İttihatçı çevrelerle ve Cihan Harbi sırasında etkili olan güç odaklarıyla ilişkisine dair genel bir çerçeve sunmayı, bu konulara ilişkin mevcut literatürde öne çıkan belli başlı tezlerin gözden geçirmeyi amaçlıyor. Daha sonra 1916 yılı sonlarından itibaren askeri-mali bir iktidar bloğunun Osmanlı savaş ekonomisinin örgütlenmesinde ve yönetiminde nasıl giderek merkezi bir konuma yükseldiği incelenecek. Yazının en önemli hedefi ise Meslekî Temsil programının bu hakime eğilime karşı gelişen muhalefete siyasal ve ideolojik bir içerik kazandırma amacı taşıdığını tartışmak olacak.

1. MESLEKİ TEMSİL

Mete Tunçay (1991: 6-9), önemli çalışması *Cihat ve Tehcir*'in giriş kısmında Hamit Z. Aliyev isimli Azeri bir Sovyet tarihçisine atıfla İttihatçıların siyasal görüşlerine ilişkin ilginç bir noktaya dikkat çeker. Aliyev'e göre 1915 yılının sonlarında Mutediller isimli bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır. Daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) İstanbul teşkilatını yönettiği öne sürülen (Kör) Ali İhsan (İloğlu) bu grup içinde önemli roller oynamaktadır. Kör Ali İhsan ve taraftarları Meslekî Temsil isimli bir program ortaya atarlar ve 1916 yılı baharında gerçekleşen parti kongresine bu programı takdim ederler. Dış ticaretin ve bankaların kamulaştırılmasını destekleyen program bir halk hükümetinin kurulmasını ve yabancı sermaye faaliyetlerinin denetim altına alınması talep etmektedir. Bu gruba yönelik desteğin artması nedeniyle İTC yönetimi çeşitli ödünler vermek zorunda kalmış ve Mutediller programının kimi maddeleri kongrede kabul edilmiştir. Aliyev'e göre "sonradan milli-azatlık [kurtuluş] hareketi zamanı, Kemal taraftarlarının mühim bir hissesini teşkil eden de mahz bu Sol İttihatçılar veya 'azat düşünenler'dir" (Tunçay, 1991: 7).

Burada bahsi geçen Meslekî Temsil programı temel olarak siyasal ve ekonomik yaşamın belli başlı meslek gruplarını temsil eden korporasyonlar etrafında yeniden yapılandırılmasını önermekteydi (Tunçay, 2009: 267, 372-

377). Cihan Harbi sırasında formüle edildiği anlaşılan bu korporatist program uyarınca yasama organı, biri mesleklerin temsiline diğeri genel oy ilkesine göre oluşturulacak iki meclise dayanacaktı. Kör Ali İhsan milli mücadele döneminde programın temel ilkelerini Ankara'da yayınlanan Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde ilan ettiğinde genel oy ilkesine atıf yapmamış, yalnızca mesleklerin temsil edildiği tek bir meclise işaret etmişti.³ Ona göre Temsil-i Meslekî programı bir halk idaresi tesis ederek ahlaki, ekonomik ve politik yozlaşmadan arınmış eşit bir toplum yaratmayı hedeflemekteydi (Cerrahoğlu, 1973: 398-407). Bu program Osmanlı devlet geleneğinin temel unsurları olan esnaf loncaları ve tımarların eşitlikçi ruhunu yansıtmaktaydı. Osmanlı devletinin çöküşü bürokratik bir mekanizmaya sahip kapıkulu sisteminin egemen olmasıyla başlamıştı; yeni bir Türkiye'nin kurulması ise ancak halk idaresini esas alan Meslekî Temsil anlayışı ile mümkün olacaktı.

Selim İlkin ve İlhan Tekeli (2003) konu üzerine önemli çalışmalarında Temsil-i Meslekî programının İTC'nin İstanbul teşkilatıyla bağlantılarını gösterir. Bilindiği gibi Kara Kemal İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin başlıca lideridir (Sertel ve Yedek, 2015). Örgütün kurucularından olan Talat Bey'le ilişkileri 1908 Devrimi öncesine dayanan Kara Kemal, İkinci Meşruiyet Döneminin başlarından itibaren esnaf loncalarının örgütlenmesi ve modernizasyonunda Meslekî Temsil programını formüle eden Kör Ali İhsan ve Memduh Şevket (Esendal) ile birlikte çalışarak önemli roller oynamıştır (Tekeli ve İlkin, 2003: 357-361). Bu çevre, İTC'nin İstanbul örgütlenmesi ve daha genel olarak başkent'in yerel politikalarındaki otoritesini, giderek modern meslek örgütleri görünümü alan esnaf ve lonca cemiyetleri üzerindeki nüfuzuna borçludur. Özellikle hamallar ve kayıkçılar Kara Kemal ve arkadaşlarına gerektiğinde mobilize edebilecekleri önemli bir kitle desteği sağlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 9). İstanbul Heyet-i Merkeziyesi, Cihan Harbinin ilk yıllarında esnaf cemiyetlerine dayanarak İstanbul'un iâşesini üstlenir ve buradan elden edilen gelirle bir dizi anonim şirket yanında İktisad-ı Milli isimli bir banka kurar. Bu esnada söz konusu çevrenin imparatorluğun bütününde uygulanan iâşe ve savaş ekonomisi politikalarındaki ağırlığı giderek artmaktadır.⁴ Kara Kemal, Temmuz 1916'da kurulan ve Dahiliye Nazırı Talat Bey'in başkanlık ettiği Merkez İâşe Heyeti'nde önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Bu uygulamayla Osmanlı

³ Programın evrimini özetleyen bir tartışma için bkz. "Meslek-i Temsilcilik Ne Demektir," Meslek, no: 1, 15 Aralık 1924, s. 5-6. Mete Tunçay, bu yazının büyük bir kısmını *Türkiye'de Sol Akımlar I* isimli çalışmasında yayınlamış ve tartışmıştır (s. 304-305).

⁴ Cihan Harbi sırasında uygulanan savaş ekonomisi ve iâşe politikaları hakkında Yiğit Akın'ın (2018), *When the War Came Home: The Ottoman's Great War and the Devastation of an Empire* (Standford: Standford University Press) isimli çalışması son dönemde yayınlanan en önemli kaynaklardan biridir.

toprakları üç iâşe bölgesine ayrılmış, bunlardan Trakya, Batı Anadolu ve iç Anadolu'yu kapsayan Birinci İâşe Bölgesi Başkanlığı'na Kara Kemal getirilmiştir. (Toprak, 1982: 283-284; Tekeli ve İlkin, 2004: 16-17; Eldem, 1993: 39-47).

Meslekî Temsil'in fikirsel ve ideolojik geri planı hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız olduğuna şüphe yok. Ancak yukarıda bahsi geçen tarihci Aliyev'in bu programla sol İttihatçılık ve milli mücadele arasında kurduğu bağlantı, mütareke döneminde ortaya çıkan anti-emperyalist ve halkçı/korporatist eğilimler düşünüldüğünde oldukça dikkat çekicidir (Tunçay, 2009: 257-345). Nitekim milli mücadele sırasında çizdiği radikal çizgiyle ön plana çıkan ve Cihan Harbi sırasında bir dönem İttihatçı Tanin gazetesi başyazarlığını da üstlenmiş olan Muhittin (Birgen), Ekim 1921'de Kazım Karabekir'e yazdığı mektupta benzeri bir ilişkiye işaret eder. Muhittin Birgen'e göre, Kuva-yı Milliye hareketi kadrolarını büyük ölçüde İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurlarından devşirmiştir (Tunçay, 2009: 283). Birgen mektubunda sol unsurlardan hangi çevreleri kastettiğini açıkça belirtmese de kendisi mütareke döneminde, faaliyetlerini İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya taşımış olan Kör Ali İhsan ile yakın ilişki halindedir ve Meslekî Temsil programını açık bir şekilde savunmaktadır (Arıkan, 2006: 16-17).

Bu yazı açısından daha önemli olan konu ise, mütareke dönemi boyunca halkçılık tartışmalarında temel referans haline gelmiş olan Meslekî Temsil'in Cihan Harbi sırasında muhalif bir siyasal program olarak formüle edildiği iddiasıdır. Yusuf Hikmet Bayur, 1916 yılındaki bütçe görüşmelerinden başlayarak savaş ekonomisinin idare tarzını hedef alan bir muhalefetin izlerini sürer; bu inceleme Aliyev'in yukarıda tartışılan yaklaşımını kısmen destekler niteliktedir (Bayur, 1967: 497-543). Ancak İlkin ve Tekeli (2003: 367), Kör Ali İhsan'ın kardeşi Asım Süreyya Bey'e atıfla Temsil-i Meslekî programının, Aliyev'den farklı olarak 1915-1916 döneminde değil, 1917 yılı sonlarında hazırlanarak İTC Merkez-i Umumisi'ne sunulduğunu öne sürer. İlkin ve Tekeli'ye göre bu zamanlama oldukça dikkat çekicidir çünkü Ağustos 1917'de Kara Kemal ve arkadaşları İâşe İşlerinin Organizasyonunda inisiyatifi tamamen İTC'nin askeri kanadına kaptırırlar. Bu tarihte kabul edilen bir kararname ile Harbiye Nezareti'ne bağlı bir İâşe-i Müdüriyet-i Umumisi kurulur ve bu dairenin yönetimi Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen İsmail Hakkı Paşa'ya bırakılır.⁵ Söz konusu müdüriyet yalnızca ordunun değil sivillerin de İâşesinin sağlanması sorumluluğunu üstlenmiştir.

⁵ İsmail Hakkı Paşa'nın kariyerindeki gelişmeler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ülker, 2018.

Gerçekten Ağustos 1917'de İaşe Umum Müdürlüğü'nün kurulması savaş ekonomisinin yönetiminde güçler dengesini önemli ölçüde değiştirmiştir. Merkez İaşe Heyeti'nin kurulduğu Temmuz 1916'dan bu tarihe kadar İsmail Hakkı Paşa'nın temsil ettiği ordu hiyerarşisi ile Kara Kemal çevresi arasında bir denge politikasının gözetildiği anlaşılıyor. Kara Kemal gibi İsmail Hakkı Paşa da Askeri Levazım Reisi olarak Talat Bey'in yönetimindeki Merkez İaşe Heyeti'nin bir üyesidir (Toprak, 2013: 139). Bu kurumsal dengenin fiili politikalarda da karşılık bulunduğunu söylemek mümkün. Örneğin Mayıs 1916'da bir önceki yıla ait pamuk mahsulünden 2 milyon kıyyenin yine İsmail Hakkı Paşa yönetiminde Harbiye Nezaretine bağlı olan Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi tarafından ve 1,5 milyon kıyyenin Anadolu Milli Mahsulat Şirketi tarafından Almanya'ya ihraç edilmesine karar verilmiştir.⁶ Milli Mahsulat Şirketi, Kara Kemal çevresi tarafından kurulan şirketlerden biridir. Dolayısıyla bu karar, pamuk ihracından elde edilecek gelirin askeri kesim ile Kara Kemal grubu arasında paylaşılacağı anlamına gelmektedir. Fakat Ağustos 1917'de İaşe Umum Müdürlüğü'nün kuruluşuyla bu denge politikası bir kenara bırakılır ve kontrol tamamen ordu kanadına geçer (Tekeli ve İlkin, 2004: 7-20).

Takip eden bölüm, 1917 yılı sonlarında Harbiye Nezareti ve İstanbul Heyet-i Merkeziyesi arasında açığa çıkan çelişkilerin, İaşe politikalarından ya da asker-sivil geriliminden daha geniş bir iktidar-muhalefet ilişkisi çerçevesinde ele alınması gerektiğine işaret edecek. Bu tarihsel bağlamda, ordu üst kademesinin tüm İaşe işlerinde en yetkili merci haline gelmesi, liberal ve askeri kesimler arasında oluşan fiili bir ittifakın savaş ekonomisinin kontrolünü ele geçirme sürecindeki son aşamayı temsil ediyordu. Söz konusu sürecin aktörlerinden biri askeri kanadın ekonomik çıkarlarını temsil eden İsmail Hakkı Paşa ise, diğeri liberal ve ticari kesimlerin ekonomik ve siyasal çıkarlarını oldukça tutarlı bir şekilde savunan Mehmet Cavit Bey'dir.

2. OSMANLI SAVAŞ EKONOMİSİNDE ASKERİ-MALİ BLOK

Liberal ve askeri kesimler arasında ortaya çıkan ve bu yazıya konu olan ittifak, Mehmet Cavit Bey'in ekonomik görüşleriyle oldukça uyumlu bir içeriğe sahiptir. 1908 ve 1918 yılları arasında Osmanlı hükümetlerinde altı yılın üzerinde Maliye Nazırı olarak görev yapan Cavit Bey liberal ekonomik politikaların tutarlı bir savunucusu ve temsilcisidir (İlkin, 1993: 176; Tunaya, 2011: 404-408). Cavit Bey İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde zirai üretimin ve ticaretin önemini vurgulamış, yabancı sermaye girişinin altyapı yatırımlarının büyümesi açısından ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir (Eroğlu, 2008: 268-

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4415/331067, Ticaret ve Ziraat Nezareti – Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi, 18 Recep 1334 / 21 Mayıs 1916

283). Cavit Bey yakın çalışma arkadaşı Emanuel Karasu'yla birlikte İTC içinde liberal bir platform oluşturmaktaydı.⁷ İlkin ve Tekeli bu çevrenin, İTC içinde dış ticaretle uğraşan ve Ticaret ve Sanayi Odaları etrafında örgütlenen kesimlerin temsilciliğini yaparak Heyet-i Umumiye içinde önemli bir etkinlik kazandığını belirtir (Tekeli ve İlkin, 2003: 359-360).

Seferberlikle birlikte İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası kentin iâşe işlerinin yürütülmesinde önemli roller oynamış, bu amaçla kurulan ve geniş yetkilerle donatılan komisyonlarda temsil edilmiştir (Toprak, 1982: 268-269).⁸ Odanın bu sırada İstanbul için gerekli olan iâşenin taşınmasında kilit role sahip tren vagonlarının kontrolünü elinde tuttuğu anlaşılıyor (Tekeli ve İlkin, 2003: 362-363). Vagonların kimlere tahsis edileceği konusundaki yetki, savaş ekonomisinin örgütlenmesi konusunda büyük bir öneme sahiptir. Fiyatların hızla yükseldiği koşullar altında, vagon tahsis edilen kesimler tahıl, yiyecek ve diğer ürünlerin İstanbul'a transferiyle büyük miktarlarda karlar elde etmiştir (Yalman, 1930: 138-140). Savaşın başlangıcında yürürlükte olan serbest ticaret koşullarında Ticaret ve Sanayi Odası vagon ticaretini kontrol ederken, yukarıda bahsedildiği gibi bu yetki daha sonra Kara Kemal ve arkadaşlarının denetimindeki esnaf odalarına geçmiştir.

Ancak Sanayi ve Ticaret Odasının İstanbul'un yerel politikalarında geri plana itilmesi, Cavit Bey ve arkadaşlarının savaş ekonomisi üzerindeki nüfuzunu tamamıyla ortadan kaldırmaz. Tersine bu grup bir yandan Kara Kemal çevresi ile İstanbul'un iâşe politikaları konusunda rekabet ederken, diğer yandan da ordu hiyerarşisiyle geliştirdiği ilişkiler sayesinde ekonomik ve finansal etki gücünü tüm imparatorluk ölçeğinde artırır. Ocak 1917'da kuruluş süreci tamamlanan İtibar-ı Milli Bankası mali ve askeri kesimler arasındaki işbirliğinin konumuz açısından en önemli yansımalarından biridir.⁹ Cavit Bey, ileride Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez bankası olması gayesiyle ortaya çıkan bu müessesenin kurucularından biridir ve ilk genel idare meclisi başkanıdır (Eroğlu, 2008: 76). İtibar-ı Milli Bankası bu aşamada dört milyon liralık bir sermayeye dayanır. Maliye Nezareti, bankanın 400.000 hissesinden 50.000'ine sahiptir. Harbiye Nezareti'nin payı ise toplamda 65.000 hissedir; dolayısıyla askeri kanat İtibar-ı Milli Bankası'nın en büyük hissedarı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ülker, 2018).

⁷ Feroz Ahmad (2008b: 155), Karasu'nun iâşe işlerine aktif bir şekilde katıldığını ve bu yolla önemli bir servet biriktirdiğini belirtir.

⁸ Sanayi ve Ticaret Odası'nın iâşe işlerindeki rolüne dair Kara Kemal'in bir raporu için bkz. Ergin, 1995: 814-815.

⁹ İtibar-ı Milli Bankası ve ordu arasındaki ilişkileri hakkında daha ayrıntılı bir çalışma için Ülker, 2018'e bakılabilir.

İtibarı-ı Milli Bankası'nın askeri kesimin de desteğiyle kurulması, bir anlamda Cavit Bey'in sermayenin merkezileşmesi ve temerküzü konusundaki görüşlerinin hayata geçirilmesi anlamına geliyordu. Cavit Bey, Cihan Harbi sırasında, bu dönemde oldukça popüler hale gelen milli iktisat anlayışının temel prensiplerini benimser (Toprak, 1982: 90-91).¹⁰ Her ne kadar yabancı sermaye yatırımlarının yararlarını vurgulamaya devam etmekteyse de, milli sermaye ve endüstrinin gerekliliğine daha büyük önem vermektedir. Cavit Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nda sermayenin sınırlı miktarda ve dağınık halde bulunduğuna işaret eder. Bu nedenle imparatorluğun ekonomik gelişimi, sermayenin bankalar ve anonim şirketler elinde temerküzüyle mümkün olacaktır (Eroğlu, 2008: 275-277). Cavit Bey savaş yıllarında bu görüşlerini askeri kesimle ittifak halinde pratiğe geçirme fırsatı yakalamıştır.

Elbette ordunun ekonomik faaliyetlerini Cihan Harbi dönemiyle ya da itibarı-ı Milli Bankası'nın kuruluşuyla başlatmak doğru olmaz. Örneğin Seyr-i Sefain İdaresi savaştan ve seferberlikten daha önce, 1913 yılı başlarında Mahmut Şevket Paşa yönetimindeki Harbiye Dairesine bağlanmış ve bu yılın sonlarına doğru, o dönem aynı zamanda Levazım Reisi olarak görev yapan İsmail Hakkı Paşa'nın yönetimine bırakılmıştır (Abdülehad Nuri, 1926: 94-95; Tutel, 1997: 134-135). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Cihan Harbi'ne katılmasıyla birlikte Harbiye Nezareti'nin ekonomik fonksiyonlarında bir artış gerçekleşmiş, bu konudaki yetkiler İsmail Hakkı Paşa'nın elinde merkezileşmiştir. Seyr-i Sefain İdaresi Haziran 1915'te yine İsmail Hakkı'nın yönetiminde olan Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi ile birleştirilmiş ve bu teşekkül Osmanlı Seyr-i Sefain ve Askeri Demiryolları ve Limanlar İdareleri Müdüriyet-i Umumiyesi ismini almıştır. 1916 yılı sonlarında Hicaz demiryolları idaresinin katılımıyla bu defa Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyet-i Umumiyesi olarak adlandırılmış, Mart 1917'de İsmail Hakkı Paşa'nın idaresine verilmiştir. Mevcut demiryolu ve limanların korunması, yeni ulaşım kanallarının inşası için gerekli masrafların karşılanabilmesi amacıyla söz konusu müdüriyete ayrıca bazı önemli maden yataklarının işletme hakları devredilmiş, başta tarım ürünleri ve hammadde ihracatına ilişkin olmak üzere kimi ticari ayrıcalıklar tanınmıştır (Ülker, 2018).

Buraya kadar incelenen gelişmelerin zamanlaması oldukça dikkat çekicidir. Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi 1916 yılı sonlarında yeniden yapılandırılmış, bunun başına Mart 1917'de İsmail Hakkı Paşa getirilmiş ve bu sırada, Ocak 1917'de, itibarı-ı Milli Bankası'nın kuruluş süreci Cavit Bey öncülüğünde tamamlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin birkaç ay içinde birbirini

¹⁰ İTC'nin milli iktisat politikaları hakkında ayrıca bkz. Ahmad, 2008a.

takiben ortaya çıkmasının tesadüfi olmadığını gösteren en önemli veri, Harbiye Nezareti'ne bağlı birimler arasında İtibar-ı Milli Bankası'ndaki en büyük payın 50.000 hisse ile Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi'ne ait olmasıdır (Ülker, 2018). Dolayısıyla 1916 sonlarından 1917'nin ilk aylarına kadar geçen kısa süre içinde askeri ve mali çevreler arasında fiili bir işbirliğinin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Bu işbirliğini pekiştiren ve aynı süreç içinde ortaya çıkan bir başka mühim gelişme ise Cavit Bey'in Şubat 1917'de İtibar-ı Milli Bankası başkanlığını çalışma arkadaşı Hüseyin Cahit Bey'e bırakarak Maliye Nazırı görevini üstlenmesidir (Eroğlu, 2008: 76-77).¹¹

Cavit Bey'in Maliye Nazırı olarak göreve başladıktan kısa bir süre sonra mecliste 1917 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşma nasıl bir milli iktisat ve sermaye birikimi politikası izleneceği konusunda önemli ipuçları verir:

“Bu muharebe bize pek ziyade mucib-i memnuniyet ve iftihar olacak bir şey gösterdi. Demin muharebe esnasında para kazananlardan bahsediyorum. Evet bu muharebe esnasında para kazananların bir kısmı hiç bir himayeye, hiç bir müzaherete mazhar olmaksızın kazandılar. Bir kısmı Hükümetin himaye ve müzaheret-i resmiyesiyle doğrudan veya bilvasıta kazandılar. Fakat her ne olursa olsun hepsi ticaretin zevkini tattı. Ticaretin zevkini tatmak, onda devam etmek için en büyük saik, en büyük amildir. Kendilerine yapılan müzaheret ve himaye – hatta bazılarının iddia ettiği gibi gayr-ı meşru olduğunu da farzetsek – neticesi olarak teşebbüsat-ı iktisadiyeye karşı beslenen rağbetin temin eyliyeceği menfaat benim nazarımda o kadar büyüktür ki o gayr-ı meşruiyeti bile izale edebilir.”¹²

Yukarıdaki ifade açık bir şekilde hükümet tarafından desteklenen kesimlerin iase politikalarıyla, vagon tahsisinde sağlanan ayrıcalıklarla ve diğer ekonomi dışı kanallarla elde ettiği büyük kârları, böylece ortaya çıkan savaş zenginlerini normalleştirmektedir.

Cavit Bey burada Kara Kemal'in yönettiği türde anonim şirketlerden değil, tüccarlardan ya da hükümetin desteğiyle ticarete atılanlardan bahsetmekte, bunların edindiği servetin ülkenin genel servetinin artmasına yardımcı olacağını

¹¹ Cavit Bey'in Maliye Nazırı olarak görevlendirilmesine kadar İtibar-ı Milli Başkanı (Président) olarak görev yaptığı, bu kuruluş üzerine itilaf güçleri tarafından mütareke döneminde hazırlanan bir raporda belirtilmiştir. “Rapport des Contrôleurs Interalliés sur le Crédit National Ottoman,” s. 5. Public Record Office, Foreign Office Catalogs, 608/226/7, Turkish Request for the Resumption of Business by Banque de Crédit National Ottoman, 387-405. Bir örneğine Osmanlı Arşivlerinde de rastladığım bu rapordan “Military, Finance and Economy in the Late Ottoman Empire: Directorate-General of Hedjaz and Military Railways and Ports, 1914-1919” isimli yazımda faydalandım.

¹² Aktaran Yusuf Hikmet Bayur (1967: 510-511).

vurgulamaktadır. Cavit Bey'in bu girişimlere karşı mesafeli ve eleştirel bir tutum takındığı bilinmektedir. Ancak kendisinin Maliye Nazırı tayin edilmesinden Temmuz 1918'e kadar uzanan dönem boyunca İtibar-ı Milli Bankası'yla Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin son derece kârlı bir grup ticari işlemin gerçekleşmesinde işbirliği yaptığının altı çizilmelidir. Özellikle müttefik ülkelerden kibrit, şeker gibi önemli tüketim malları ithalatı neticesinde elde edilen gelirler bu iki kuruluş arasında pay edilmiştir (Ülker, 2018). Her ne kadar Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi'nin ithalat yapma izni olmasa da, İsmail Hakkı Paşa öncülüğünde gerçekleştirilen bu tip işlemler İtibar-ı Milli Bankası eliyle sonuçlandırılarak yasal bir zemine oturtulmuştur. İtibar-ı Milli Bankası yönetimi Nisan 1918'de toplanan hissedarlar kuruluna, elde edilen gelirlerin bir kısmının maden ve metalürjiden inşaat ve sigorta sektörlerine uzanan farklı alanlarda faaliyet gösterecek anonim şirketlere aktarılacağını rapor etmiştir.¹³

Bu noktada askeri ve mali kesimler arasındaki fiili işbirliğinin sermaye birikimi süreçlerinin ötesine geçen ekonomik ve siyasal sonuçları olduğunun altı çizilmelidir. Yukarıda bahsedilen İaşe Umum Müdürlüğü'nün Ağustos 1917'de Harbiye Nezareti altında kurulmasıyla Kara Kemal liderliğindeki İTC İstanbul örgütünün genel olarak savaş ekonominin idaresinden dışlanması, mali ve askeri çevreler arasında kurulan ittifakın gelişiminde önemli bir aşamadır. Yönetimi yine İsmail Hakkı Paşa'ya bırakılan bu önemli departman sadece askeri kesimlerin değil aynı zamanda sivillerin yani tüm nüfusun İaşesi ve beslenmesi için gerekli olan politikaların saptanması ve yürütülmesinden sorumlu kılınmıştır. İaşe Umum Müdürlüğü aynı zamanda Maliye Nezareti ve İtibar-ı Milli Bankası ile yakın ilişki içindedir. İtibar-ı Milli Bankası Ekim 1917'de İaşe Umum Müdürlüğüne bir milyon lira tutarında kredi tahsis eder ve bu işlemin garantörü Cavit Bey'in riyasetindeki Maliye Nezareti'dir.¹⁴

3. İKTİDAR VE MUHALEFET

Daha önce vurgulandığı gibi, Tekeli ve İlkin, Temsil-i Meslekî programının 1917 yılı sonlarına doğru, yani İsmail Hakkı Paşa'nın temsil ettiği askeri kanat, gücünü esnaf cemiyetlerinden alan ve İTC'nin İstanbul örgütlenmesini kontrol eden çevreyi İaşe işlerinin yönetiminden dışladığı sıralarda gündeme geldiğini gösterirler. Bu noktaya kadar tartışılanlar, söz konusu gelişmenin asker ve sivil kesimler arasında tezahür eden bir ekonomik çıkar çatışmasından daha geniş boyutlara sahip olduğunu gösteriyor. 1916 yılı sonlarından 1917 yılı ortalarına kadar geçen zaman zarfında, mali ve askeri kesimler arasında ortaya çıkan ittifak

¹³ 'Rapport des Contrôleurs Interalliés sur le Crédit National Ottoman', s. 5-6

¹⁴ A.g.e., s. 7, 15

giderek savaş ekonomisine ve buna ilişkin siyasal süreçlere hakim konuma yükselir. İaşe Umum Müdürlüğü'nün kuruluşu kontrolün tamamen, İttihatçı çevreler ve hükümet dahilinde güçlü bir temsile sahip olan bu koalisyona geçtiğini göstermektedir.

İktidar ve muhalefet arasındaki mücadelenin iki şekilde tezahür ettiği anlaşılıyor. Bunlardan ilki, savaş ekonomisini yöneten hakim eğilime karşı özellikle ekonominin yönetimindeki yolsuzlukları ve sorumsuz politikaları hedef alan bir muhalefetin ortaya çıkmasıdır. Ahmet Emin Yalman (1930) bu gelişmeye, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cihan Harbi yılları hakkında kaleme aldığı çalışmasında değinir. Mart 1918'de Meclis-i Ayan'da gerçekleşen tartışmalara atıfla, yakın dönemde oluşan bir muhalefet bloğunun iaşe tedariki konusundaki sorumsuz politikaları eleştirdiğini ve Kara Kemal'in ekonomik sistemini savunanların, sorunların kaynağını bir iaşe bakanlığının eksikliğine bağladığını ileri sürer (Yalman, 1930: 132-133) ki bu gözlem Bayur, Aliyey, İlkin ve Tekeli'nin yukarıda tartışılan görüşleriyle tutarlıdır. İkinci olarak, muhalefetin en azından bir bölümü yalnızca dar anlamıyla iaşe politikalarına odaklanmamış, tersine Meslekî Temsil çerçevesinde daha genel düzeyde reform politikaları öneren bir program arayışına girmiştir. Böylece mevcut siyasal rejimin korporatist bir temelde yeniden şekillenmesi savunulmaktadır. Kör Ali İhsan sonraki ifadelerinde, İTC'den ayrı olarak yeni bir siyasi parti kurmanın da gündemde olduğunu belirtir (Tekeli ve İlkin, 2003: 366-367). İTC genel merkezine sunulan ve olumsuz karşılanan Meslekî Temsil, büyük olasılıkla kurulması muhtemel yeni partinin programı olarak da tasarlanmıştır.

Dolayısıyla burada söz konusu olan ekonomik bir çıkar çatışmasının ötesine geçen siyasallaşmış bir paylaşım mücadelesidir. Bilindiği gibi İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren korporatizm ve meslekçilik, milliyetçi ve İttihatçı çevrelerde liberalizme bir tepki ve eleştiri olarak dikkate değer bir popülerite kazanmıştır (Toprak, 1980). Ancak Kara Kemal liderliğindeki İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin, esnaf örgütlenmesi, anonim şirketler ve iaşe politikaları etrafında edindiği politik ve ekonomik güç, meslekçi ilkelerin önemli bir nüfuz ve prestij kazanarak siyasal bir programa doğru evrimini mümkün hale getirmiş görünüyor. Kör Ali İhsan, Kara Kemal'in hiçbir zaman Meslekî Temsil ilkelerini benimsemediğini ifade eder (Tekeli ve İlkin, 2003: 367). Yine de bu çevrenin savaş ekonomisinin yönetiminden dışlandığı bir bağlamda Temsil-i Meslekî programının İttihatçılar üzerinde önemli bir etki yarattığını söylemek mümkün.

Cihan Harbi'nin son dönemlerinde Tasvir-i Efkâr gazetesi ve özellikle bu gazetenin başyazarı Yunus Nadi, korporatist fikirlerin önemli sözcülerinden biri

haline gelmiştir.¹⁵ Yunus Nadi, *Tasvir-i Efkâr*'daki yazılarında iâşe tedariki, vagon ticareti ve karaborsa gibi kanallar sayesinde büyük servetler biriktiren savaş zenginlerini eleştirmekte, küçük ve orta ölçekli girişimcilere ait üretici ve tüketici kooperatiflerini milli ekonominin omurgası olarak görmektedir.¹⁶ Ağustos 1917'de kaleme aldığı bir yazıda, savaş zenginlerinin ortaya çıkışını Türklerin ticari sahada etkinlik kazanmasının işareti olarak gören ve Cavit Bey'in yukarıda özetlenen görüşlerinde ifade bulan eğilimi açık bir şekilde eleştirir. Yunus Nadi'ye göre bu çevreler tam tersine iktisadın muntazam gelişimine darbe vurmaktadırlar.¹⁷

Yunus Nadi savaşın son aylarında iktisadi görüş ve eleştirilerini keskinleştirmektedir. Mayıs 1918'de yazdığı bir makalede savaş zenginleri hakkında görüşlerini oldukça net ve sert bir şekilde ortaya koyar: "ihtikâr manen ve vicdanen pek mezmum bir şey olsa da tacir denilen mahlukatın mümkün olduğu kadar fazla kazanmağa olan meslek-i mecburiyeti de müsellemdir. O önünde mani bulunmadıkça kazanacaktır ve işte kazanmıştır da. Harp ticaretinin umumi hayatı daha az müteessir etmesi bahsinde vazife hükümetin idi, hükümetindir ve hükümetin olacaktır."¹⁸ Yunus Nadi iktisadın toplumların ve milletlerin hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu vurgulayarak bunun yalnızca Ticaret Nezareti'nin tasarruflarıyla yönetilemeyeceğini vurgular. "İktisadın bu gün kadar yarını da muhit büyük ve esaslı bir programını çizerek onu hal ve mevkie hakim kılmağa ve devletin bütün kuvvetlerini hep bu gayeye doğru kullanmağa çalışmak da hükümetin vazifesidir. Hükümetin hatta devletin iktisadi bir mesleği olacaktır. Madem ki bu gün cemiyetin ve her milletin hayatı iktisadiyata müstenittir."

Yukarıda özetlenen görüşler, Yunus Nadi'nin soyut bir harp zenginleri ya da liberalizm eleştirisinin ötesine geçen siyasal bir arayış içinde olduğunu göstermektedir. Askeri kesimin kontrolündeki vagon ticaretinden de beslenen ihtikâr, yani vurgunculuk ve spekülasyon, bu bakış açısıyla bireysel yolsuzluklar

¹⁵ *Tasvir-i Efkâr* gazetesi bu dönemde Osmanlı kamuoyunu Bolşevik Devrimi hakkında bilgilendiren en önemli yayınlardan biridir (Kocabaşoğlu ve Berge, 2006: 91-133). Gazetenin Bolşevik Devrimi'ne ilgisi genelde Yunus Nadi'ye atfedilse de, İ. Arda Odabaşı (2011: 26-27) bu konuda yine *Tasvir-i Efkâr*'da yazan ve Selanik kökenli sosyalist bir entelektüel olan Rasim Haşmet Bey'in etkisine de işaret eder.

¹⁶ Yunus Nadi'nin milli ekonominin inşası konusunda kooperatiflerin önemini vurgulayan yaklaşımı hakkında bkz. "Milli İktisadın İlk Esaslı Hatvesi-I," *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ekim 1916; "Milli İktisadın İlk Esaslı Hatvesi-II," *Tasvir-i Efkâr*, 12 Ekim 1916; "Milli İktisadın İlk Esaslı Hatvesi-III," *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ekim 1916. Savaş zenginleri hakkında ayrıca bkz. Mithat Kadri Vural (2016), *Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Oluşturma Çabası Olarak 'Harp Zenginleri' ve Buna Yönelik Eleştiriler*, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32: 109-131.

¹⁷ Aktaran Yusuf Hikmet Bayur (1967: 540-541). Söz konusu yazı için bkz. Yunus Nadi, "Yeni Zenginler Meselesi," *Tasvir-i Efkâr*, 13 Ağustos 1917, s. 1.

¹⁸ Yunus Nadi, "İktisad-i Meslek," *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mayıs 1918, s. 1.

temelinde değil “tacir denilen mahlukatın” kâr etme ve durmaksızın servet biriktirme eğiliminden kaynaklanan sistemsal bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bunun toplum üzerinde yaratacağı negatif etkilerle mücadele etmek devletin görevidir. Yunus Nadi devletin tüm kurumları tarafından benimsenecek ve hükümet tarafından uygulamaya konulacak bütünlüklü bir ekonomik ve siyasal program çağrısı yapmaktadır.

Yunus Nadi'nin Cihan Harbi sırasında Meslekî Temsil programına yönelik olarak nasıl bir tutum takındığı yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Ancak onun milli mücadele yıllarında söz konusu programın taraftarlarından olduğu bilinmektedir. Yunus Nadi gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinde ve gerekse yine Ankara'da kendisinin yayınladığı Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde Meslekî Temsil ilkelerini vurgulayan bir siyasal tutum sergilemiştir. Üstelik Kör Ali İhsan'ın kaleme aldığı Temsil-i Meslekî programı ilk kez Ekim 1920'de bu gazetede yayınlanır (Tunçay, 2009: 307; Cerrahoğlu, 1973: 398-407). Cihan Harbi sonrasında Kör Ali İhsan ve İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nden arkadaşları, İTC'nin yasal olarak kapatıldığı bir dönemde Temsil-i Meslekî programını kabul ederek bir süre başkentte siyasal faaliyetlerine devam ederler.¹⁹ İstanbul 16 Mart 1920'de itilaf güçleri tarafından resmi olarak işgal edildikten kısa bir süre sonra Kör Ali İhsan da dahil olmak üzere bunların bir bölümü Ankara'ya geçerek orada yine İstanbul'dakine benzer iktisadi girişimler kurarlar, aynı zamanda siyasi olarak da dikkate değer bir çevre haline gelirler (Tekeli ve İlkin, 2003: 376-377; Ağaoğlu, 1973: 58; Şapolyo, 1967: 119-122). 1920 yılı sonlarında TBMM'de gerçekleşen Teşkilat-ı Esasiye tartışmaları (Akın, 1992), Meslekî Temsil'in nüfuz ve prestijine işaret eder. Her ne kadar meslekçi ilkeler neticede Teşkilat-ı Esasiye'de yer bulamamış olsa da, önemli sayıda vekil Temsil-i Meslekî programına destek vermiştir (Demirel, 1999: 37-38).

4. SONUÇ YERİNE

Muhittin Birgen, Meslekî Temsil'in Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde yayınlanmasından hemen sonra bu programı sol-sosyalist bir perspektiften yorumlamaya çalışmış, Ali İhsan Bey'in Osmanlı tarihini Karl Marx ile aynı çerçeveden analiz ettiğini ileri sürmüştür (Cerrahoğlu, 1973: 408-413; Arıkan, 1997: 26-35). Ancak görünen o ki bu, dönemin koşullarıyla izah edilebilecek tali bir yorumdur. Aynı Muhittin Birgen, 1936-1937'de yayınladığı anılarında, Ali İhsan Bey ve meslekçi ilkelerin bir diğer önemli temsilcisi Memduh Şevket Esendal'ın savunduğu bu programı bu defa çok farklı bir ideolojik çerçeveden yorumlar: “Mussolini ve Hitler rejimlerinin devlet esası olmak üzere tasavvur

¹⁹ Kör Ali İhsan'ın bu konudaki açıklamaları için bkz. İlkan ve İlkan, 2005: 120-121.

edilen Korporatizm ne ise, bu hususa dair Avrupa'da mevcut olan fikir hareketlerinden tamamen habersiz bulunan bu zatların [Ali İhsan ve Memduh Şevket], bizim tarihimizden çıkardıkları neticeler de budur. Onlar, bu sistemlerine 'mesleki temsil' dediler" (Arıkan, 2006: 384).

Temsil-i Meslekî programının ideolojik içeriğini tartışmak ya da milli mücadele yıllarındaki popülaritesini dönemin İttihatçılar açısından giderek radikalleşen siyasal konjonktürüne atıfla izah etmek mümkündür elbette. Gerçekten bu programın milli sosyalizm olarak sunulması, Kör Ali İhsan'ın fikirlerinin Marx'la mukayese edilmesi, anti-emperyalist, sosyalist ve Bolşevik fikirlerin yükselen prestijine bağlanabilir. Ancak bu tür bir açıklama Meslekî Temsil programının kökenlerine, içeriğine ve milli mücadele dönemindeki ağırlığının sebeplerine ancak kısmen ışık tutabilir. Yukarıda değinildiği gibi, mevcut literatürde öne çıkan kimi araştırmalar, Meslekî Temsil'in Cihan Harbi sırasında ortaya atılan bir program olduğunu ve bunun mevcut güçler dengesinde muhalif bir tutumu yansıttığını tartışmıştır. Bu yazı ise literatüre söz konusu iktidar ve muhalefet bağlamını daha yakından inceleyerek katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Yazının çıkış noktası, 1916 yılı sonlarından 1917 yılı ortalarına kadar geçen süre içinde, askeri ve liberal kesimler arasında fiili bir işbirliğinin kurumsallaşmış olmasıydı. Ağustos 1917'de kurulan İaşe Umum Müdürlüğü'yle birlikte, Maliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve İtibar-ı Milli Bankası etrafında şekillenen ortaklık, Kara Kemal liderliğindeki İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni büyük ölçüde dışarıda bırakarak imparatorluk düzeyinde savaş ekonomisinin kontrolünü ele alır. İtibar-ı Milli Bankası'nda cisimleşen mali sermayenin oluşumunda önemli rol oynayan bu koalisyon aynı zamanda siyasal bir niteliğe sahiptir. Yalnızca orduda, hükümet ve devlet aygıtında değil İTC hiyerarşisi içinde de önemli bir temsiliyete sahiptir. Savaşın son dönemecine kadar nüfuzunu devam ettiren bu iktidar bloğuna karşı Kara Kemal çevresinin de etkin olduğu, özellikle savaş zenginleri, yolsuzluklar ve ihtikâr meselelerini gündemde tutan bir muhalefet ortaya çıkar. Yunus Nadi'nin yukarıda değinilen görüşleri bu meselelerin giderek sistemsel sorunlar olarak görülmeye başlandığına işaret etmektedir.

Dolayısıyla Kara Kemal ile çalışan Kör Ali İhsan ve arkadaşlarının ortaya attığı Temsil-i Meslekî, muhalefete siyasal ve programatik bir içerik kazandırma çabasıyla ilişkilendirilebilir. Esnaf örgütlenmeleri temelinde kurulan anonim şirketler milli iktisadın hayata geçirilmesinde alternatif bir sermaye birikim modelini temsil etmekteyken, Meslekî Temsil loncalar etrafında örgütlenen bu yönelimi siyasal bir projeksiyona ve korporatist bir rejim tahayyülüne tercüme

etmektedir. Ancak Mete Tunçay'ın (2009: 267) vurguladığı gibi “savaş koşulları, bu yeni eğilimin İttihat ve Terakki iktidarınca denenmesine el vermemiştir.” Ağustos 1918'de İaşe Umum Müdürlüğü kapatılır ve İaşe Nezareti kurulursa da, İsmail Hakkı Paşa'nın savaş ekonomisi üzerindeki otoritesini kaybettiği ve Kara Kemal'in İaşe Nazırı olarak onun yerini aldığı bu dönem çok uzun sürmez. 13 Ekim 1918'de Talat'ın istifasıyla İTC'nin iktidardan düşüş süreci başlar. Meslekî Temsil milli mücadele döneminde İttihatçı solun ve halkçılık tartışmalarının temel ideolojik ve siyasal referanslarından biri haline gelir.

Bu yazıda tartışılanlar, Ocak 1913'te bir darbeyle iktidara el koyan İTC etrafında giderek nasıl bir siyasal rejimin kurumsallaştığı ve bu rejimin nasıl bir sınıfsal karaktere sahip olduğu hakkında kimi ipuçları içeriyor. Savaşın sonuna dek imparatorluğu tek elden yönettiği halde İTC'nin farklı hizipler arasında rekabete sahne olduğu bilinmektedir (Tunaya, 2011: 270-282). Ancak yukarıda ele alınan süreç, hizipler arası bir mücadelenin ötesinde, farklı sermaye birikim politikalarını savunan, başta tüccarlar ve esnaf olmak üzere farklı toplumsal kesimlere yaslanan, yalnızca İTC içinde değil sivil ve askeri kurumlar üzerinde otoriteye sahip iki farklı çevre arasında cereyan eden bir karşıtlığa işaret ediyor. Mali sermayenin konsolidasyonuna paralel olarak gelişen bu karşıtlık çerçevesinden bakıldığında, İttihatçı tek parti rejiminin, Cihan Harbi'nin son yıllarında bir güçler dengesine dayandığı iddia edilebilir; her iki kesimin belirli bir temsile sahip olduğu İTC aynı zamanda iktidar mücadelesini mevcut siyasal rejimin ve statükonun sınırları içinde tutan ortak bir zemin sağlamaktadır. Bu açıdan Kör Ali İhsan'ın savaşın sonlarında yeni bir siyasal parti arayışına girildiğine dair iddiası, önemli bir kırılma anlamına gelir. Böyle bir gelişme İaşe Nezareti'nin Kara Kemal liderliğinde kurulmasıyla bertaraf edilmiş görünüyor ki kısa bir süre sonra İTC iktidar üzerindeki kontrolünü kaybeder.

Görünen o ki nispeten homojen bir siyasal partinin yine nispeten homojen bir devlet mekanizmasını tek elden yönettiği bir siyasal rejim kavramsallaştırması, İTC iktidarını analiz etmekte yetersiz kalmaktadır. İttihatçı tek parti rejiminin iktisadi ve siyasal boyutları hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız olduğuna şüphe yok. Ancak ben böyle bir araştırma gündeminin, İTC iktidarının dayandığı sınıfsal kompozisyon ve siyasal ittifaklara odaklandığı takdirde daha verimli sonuçlar ortaya koyabileceğini, Cihan Harbi ve sonrasına ilişkin pek çok tartışmalı konuda önemli girdiler sağlayabileceğini, daha genel olarak otoriter ve popülist rejimlere ilişkin giderek genişleyen literatüre tarihsel bir perspektiften katkıda bulunabileceğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Abdülehad Nuri (1926), *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Tarihçesi* (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası).

Ağaoğlu, Samet (1973), *Kuvayı Milliye Ruhu: 'Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'* (İstanbul: Baha Matbaası).

Ahmad, Feroz (2008a), "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", *From Empire to Republic. Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume: 1* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları): 23-61.

Ahmad, Feroz (2008b), "The Special Relationship: The Committee of Union and Progress and the Ottoman Jewish Political Elite, 1908-1918", *From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume: 2* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları): 149-173.

Akın, Rıdvan (1992), "Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihasını Müzakeresi", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (İstanbul: İstanbul Barosu): 343-359.

Akın, Yiğit (2018), *When the War Came Home. The Ottoman's Great War and the Devastation of an Empire* (Standford: Standford University Press).

Arıkan, Zeki (1997), *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen (1885-1951)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).

Arıkan, Zeki (2006), "Giriş", Zeki Arıkan (Haz.), *Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?* (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Bayur, Yusuf Hikmet (1967), *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 3 1914-1918 Genel Savaşı, Kısım 4: Savaşın Sonu* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Bedirhanoğlu, Pınar, Özlem Çelik ve Hakan Mıhçı (2017), *Finansallaşma Kışkacında Türkiye'de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek* (İstanbul: Notabene).

Bukharin, Nikolai (1929), *Imperialism and World Economy* (London: Martin Lawrence).

Cerrahoğlu, A. (1973), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* (İstanbul: May Yayınları).

Demirel, Ahmet (2019), "Mütareke ve Milli Mücadele Dönemlerinde Siyasal Temsil ve Seçimler", *Toplumsal Tarih, No: 304: 32-38.*

Eldem, Vedat (1994), Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Ergin, Osman Nuri (1995), Mecelle-i Umur-ı Belediye, Cilt: 2 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayınları).

Eroğlu, Nazmi (2008), İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey (İstanbul: Ötüken Neşriyat).

Hilferding, Rudolph (1981), Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development (London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul).

İlkan, Selma ve Faruk İlkan (der.) (2005), Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar (İstanbul: Simurg Yayınları).

İlkin, Selim (1993), "Cavid Bey, Mehmet (1875-1926)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt: 7 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları): 175-176.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Metin Berge (2006), Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar (İstanbul: İletişim Yayınları).

Lapavitsas, Costas (2013), Profiting Without Producing: How Finance Exploits Us All (London: Verso)

Lenin, V. I. (1999), Imperialism: The Highest Stage of Capitalism (Sydney: Resistance Books).

Luxemburg, Rosa (2003), The Accumulation of Capital (London: Routledge).

Odabaşı, İ. Arda (2011), Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Pamuk, Şevket. (1994), Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).

Sertel, Savaş ve Şahin Yedek (2015), "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal'in Hayatı ve Faaliyetleri", Tarih Okulu Dergisi, 24: 377-403.

Şapolyo, Enver Behnan (1967), Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İç Alemi (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri).

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003), "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı", Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları): 355-436.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2004), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’ndaki Ekonomik Düzenlemeleri ve Kara Kemal Bey’in Yeri”, Cumhuriyetin Harcı. İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları): 1-44.

Toprak, Zafer (1980), “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, Toplum ve Bilim, 12: 41-49.

Toprak, Zafer (1982), Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918) (Ankara: Yurt Yayınevi).

Toprak, Zafer (2003), İttihat – Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik (İstanbul: Homer Kitabevi).

Tunaya, Tarık Zafer (2011), Türkiye’de Siyasal Partiler. Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Tunçay, Mete (1991), Cihat ve Tehcir: 1915-1916 Yazıları (İstanbul: Afa Yayıncılık).

Tunçay, Mete (2009), Türkiye’de Sol Akımlar I, 1908-1925 (İstanbul: İletişim Yayınları).

Tutel, Eser (1997), Seyr-i Sefain: Öncesi ve Sonrası (İstanbul: İletişim Yayınları).

Ülker, Erol (2015), “Emperyalizm, İşgal ve İşçi Hareketi: Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi”, Bekmen, Ahmet ve Barış Alp Özden (Der.) Emperyalizm: Teori ve Güncel Tartışmalar (İstanbul: Habitus): 313-341.

Ülker, Erol (2018), “Military, Finance and Economy in the Late Ottoman Empire: Directorate-General of Hedjaz and Military Railways and Ports, 1914-1919”, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506300>.

Ülker, Erol (2019), “Ottoman Empire and Imperialism”, Ness, Immanuel ve Zak Cope (Der.) The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism 2nd Edition (London: Palgrave Macmillan), https://doi.org/10.1007/978-3-319-91206-6_163-1.

Ülman, Burak (2015), “Klasik Emperyalizm Kuramları: 20. Yüzyıl Başında Dünyayı Anlamak İçin Bütüncül Bir Çerçeve”, Bekmen, Ahmet ve Barış Alp Özden (Der.), Emperyalizm: Teori ve Güncel Tartışmalar (İstanbul: Habitus): 19-47.

Vural, Mithat Kadri (2016), Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Oluşturma Çabası Olarak 'Harp Zenginleri' ve Buna Yönelik Eleştiriler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI/32: 109-131.

[Yalman], Ahmet Emin (1930), Turkey in the World War (New Haven: Yale University Press).

Yalman, Galip, Thomas Marois ve Ali Rıza Güngen (2019), The Political Economy of Financial Transformation in Turkey (New York: Routledge).